

Tarján Tamás

Szemmagasságban IX.

1992. december 3. A SZÉPHALOM KÖNYVMŰHELY sajtótájékoztatója. Szívesen vállaltam a lehetetlent: alig húsz-huszonöt perc leforgása alatt áttekintést adni tizenhét, a téli könyvvásárra megjelentetett újdonságokról. Egy perc egy könyvre! Hiszen valami bevezetőfélében azt is el kell mondanom: az emblémájául Kazinczy profilképét választó könyvkiadó jelenleg: bányácska... (mint tudjuk, Széphalom neve korábban Bányácska volt.) Vagyis nem aranybánya még, de az lehet: elsősorban a kortárs magyar irodalom értékekben gazdag lelőhelye. Az alábbiakban azon kötetek néhányáról formálok bővebb véleményt, amelyek az átmeneti időszakot fémjelzik: amikor az alapító Mezey Katalin visszavonult a könyvműhely vezetésétől, de még egyértelműen érződik az Ő koncepciója – utódja, Tóth László pedig, aki tavaly szeptemberben vette át a stafétabotot, már ugyancsak markáns elképzelésekkel jelentkezik.

BERKOVITS GYÖRGY A HALÁLKISÉRTŐ című regénye középkorú értelmiségi hőst állít a centrumba. Lenki Gábor a szociológia és a pszichológia határterületén gyakorolná kutatói hivatását, ha vizsgálódásainak alanya és tárgya nem elsősorban ő – El Gé – lenne. Amikor "kétségbeesetten meggyón barátjának, Fridáth Endrénének", vázolja azt is, milyen

életelvek szerint szeretné gombolyítani sorsa fonalát (ő maga tehát, nem hagyva másokra a gombolyítást): "Aból nem enged, hogy ne éljen nagy életet, nagy-nagy életet akar élni, amelynek útjából, megfogadta, eltakarítja az értelmiségi pózokat, a langyos biztosságot, az álságoskodást, az emberellenességet, a szenvedélytelenséget.

Ugyanakkor óvatosan, s

kényszerűen is, elutasította magától, hogy a nemzet színe-virága önjelölt képviselőiben gondolkozzék.

Mert dehogyis szándékozik magát feltolni példaképnek, inkább arra buzdít, mindenki éljen úgy, hogy ön maga példaképe lehessen."

Kétségtelen, hogy a negyvenhez közeledő férfi jellegzetes erkölcsi ember, morális igényessége azonban bizo-

nyos meditatív életidegen-ségbe csap át – holott éppen az életközelség, az életvizsgálat a hivatása! Vörös hajú felesége, Erzsébet, aki állítólag a férj miatt kap rá az ivásra, két gyengéjét tudja El Gének. Az egyik a gyanakvás; a másik az "ügynevezett jóság". Ez utóbbit akár mártíriumra való hajlammal is lehetne fordítani, s ez a gyanakvással párosulva kialakítja az üldözési mániát. Azt az érzetet, hogy őt *fi-gye-lik!*

Az 1987 januárja és 1988 februárja között (vagyis még "egy más világban") keletkezett regény rövidke bekezdéseivel formailag is az átpoetizáltság képzetét kelti. A szaggatottság arra készíti az író, hogy folytonosan újrakezdje, kanyargósan fűzze a történetet, kitérőket, finomításokat eszközöljön, váltogassa a metaforikus kifejezésmód sajátosságait. Szárazon, köhangú kopogással hullanak egymásra a fragmentumok: a forma pontosan mutatja a lelki szétesettséget ennél a *lelki* Lenki Gábornál. Helyenként az unalmasság árával fizetünk a nagyon hangsúlyos világgépért és kompozícióért: a

technika túlságosan is szembetűnő, s ettől a főhős rajza, az egész későszocialista létmodell is túlkoncipiálnak tűnik. Vagy ez még mindig semmi ahhoz képest, amit majd csak nagyobb távlatból visszatekintve látunk világosan?

Lenki vesszőfutása igen pontos bizonyosság arra, amit Szilágyi Ákos az 1992 augusztusi tokaji írótáborban az ún. hatvannyolcas nemzedék hullásáról mondott. Ez a generáció nem szívesen áll "példaképnek", reprezentatív személyiségnek a társadalom elé, nem kenyerere a prófétálás – viszont a "nagy élet" morális bosszúját igyekszik éppen a hatvannyolcas nagy kiábrándulás traumája ellen fordítani. A mai Lenki Gáborok tehát befelé építkeznek, de igényeik néha a sűrűsödés olyan fokát érik el, hogy az ész, a szív gondtelítettsége, céltömege, reményhalmaza átmenetileg vagy végleg elviselhetetlen a hős számára. Ekkor következik be az az összeroppant állapot, a halálkísértés, amikor azt kell mérlegelni: élni vagy távozni-e a nehezebb? S a főfigura, ha igazi moralista, mindig a ne-

hezebbet választja.

GÉCZI JÁNOS A TORONY című – szintén régebben: alapformájában már 1981-ben megíródott – regénye akár *A toronyépítő* címet is viselhetné, hiszen nemcsak a jelképes-valóságos torony, hanem rögeszmésen céltudatos megalkotója is: eleven metafora. Mai epikánk tele van az ilyenszerű címekekkel, hősökkel (a Széphalom adta ki *Török Miklós* novelláskötetét is, amelyben az egyik írás *A máglyarakó* címet viseli, de ezen kívül is hosszan sorolhatnánk a példákat). A regénystruktúra egyszerre áttételes és közvetlen modellre alapozódik: a könyvet jelnek és mesének egyszerre lehet tekinteni. Általában egy szokatlan stiláris fogás is hozzátartozik a közelítéshez. Berkovitsnál a feltűnően megkurtított bekezdések – Géczinél a kiemelt (látszólagos) párbeszédesség, amely inkább sugallja a belső monológ, a tudathasadt vívódás érzetét.

V. Antal nem egy király nevét viseli. Antal királyokról nem nagyon tudunk, főleg *ötödikekről* nem. V. Antal, amúgy "kafkásan" a saját ne-

vét sem viseli. Túl jár az ötvenen, mire értelmetlenül monumentális művét befejezi, az utolsó kanál habarcsot fölkeni. Az író – aki tulajdonképp igen rövid néhány órába sűríti igen hosszú évek küszködését – az alkotó és az alkotás viszonya, problematikája izgatja, megtévezve azzal, hogy az alkotás maga egy kivételesen erős akarat végülis amorf és szükségtelen építménye. Természetesen a könyv *némasága*, fájdtó csendje, a főalak magánya mögött fölsejlik a Babel-torony hangos, értelmetlen zürzavara, de a befejezett torony a nagy ketedrálisok általában soha be nem fejezett, torzó voltukban szép tornyaira is asszociáltat.

Az építő az építés befejeztével eltűnik, kitűnik a képből. Nincs tovább küldetése. Illetve marad, de most már minek? Egész élete a célorientált, fáradhatatlanul igyekvő fölöslegesség jegyében telt – akarhat-e ezután *fölöslegesen fölösleges* lenni?

Géczi regénye lesújtó ítélet ugyanarról az ember- és tehetségpazarló világról, amely Lenkit is összeomlasz-

totta. V. Antal története is hordoz megformálásbeli balasztokat (ha Berkovitsnál a mesterkélt, kiagyalt névadásnál is meghökkenve kellett volna elidőznünk, akkor itt a káromkodások, durva kifejezések öntetszelgő, provokatív használata vált ki kritikát. A férfi-nő viszonylatok, vagy inkább kapcsolattalanságok nem követelik ezt a mosdatlanságot – amely ellen semmi kifogásunk nem lehetne, ha funkcióban jelentkezne. Géczi azonban *enélkül is* megsejteni azokat a rideg fényéveket, amelyek az egyik embert a másik embertől elválasztják.)

Tudat- és családregegy MÁTYUS ALIZ ANYA MEGHALT című alkotása. Az író falukutató, szociográfiai vértettséggel dolgozik, a valóságábrázolás, az adatoló pontosság a szépírói törekvésen is átüt, helyenként – a krónikásság révén – erősebb is annál. A címben is jelzett gyász ellenpontja, hogy a történetmondó, nem kevés várakozás után, maga lesz anyává. Visszaállna így a világ teljessége, hiánytalansága? Természetesen nem, hiszen minden anya-miszté-

rium egyedülvaló: csakis az anya-képzetek, – emlékek végtelen változatosságából állhat össze *a világ mint anya* tudata, egyik változatoként "az egyes ember és az univerzum egymásnak mintaképei, megfelelői" nézetnek.

Erős önéletrajzi ihletés, familiáris rendezettség nyilvánul meg a jó lendületű, szép szavú (de bizonyos mértékig ugyancsak "méricskélős", túltervelt) prózában. Akár a valóság leképezése, akár tudatos választás, a kisdéd, Domokos érkezésével megszólal a névmágia, mivel Domokos (Domonkos) eredeti jelentése: az Úrhoz tartozó, Istennek szentelt. A profán élet rejtett szakralitása észrevétlenül így tűnik elő a lapokon, így találkozik önmagával a história. (A borítón vélhetően az elhunyt édesanya szimbolizálódik a mosolygós nőalak fényképén – hogy a könyvet behajtván egy kisfiát ölelő fiatal anya elszínezett fotográfiája búcsúztasson a könyvtől. Az anya a gyermekét nézi. A gyermek minket.)

Nem írt fülszöveget FA-BÓ KINGA A FÜL című

verseskönyvéhez. Ez a nemleges gesztus stiláris érzékenységről, a hiátus erejének ismeretéről vall; s ez elmondható a vékonyka gyűjtemény egészéről is.

Érzékszerveink közül általában az orrot szokás a leggroteszkebbnek tartani. Cyrano orra, vagy Gogol *Az orr* című elbeszélése bőségesen érvel ezen állítás igazsága mellett, és – főleg a groteszk, az abszurd körén belül hatalmas orr-szak(szag)irodalma van annak, mennyiben rajzolhatja meg az arc és a lélek karakterét ez a nem páros szervünk; ez a páratlan. A közelmúltból Bereményi Géza *Kutyák* című drámája ötlik eszünkbe, melyet eddig csak rádiójátéknak sikerült adaptálni, oly nehéz lecke a (halott!) szereplők *főlorrozása* és a szimatolás (valami bűzlik, nemcsak Dániában) színpadi megjelenítése. *Belátható*, hogy a szem (“a lélek tükre”) a legméltóságosabb helyet foglalja el az érzékszervek hierarchiájában, mivel ezt tartjuk a legbecsebbnek. A rejtett ízérzékelés és a felületként, *szervetlenül* működő tapintásérzés kevésbé tud – művészi érte-

lemben, metaforikusan – önállósulni. A fül viszont méltó versenytársa az orrnak. Az elálló fültől a számmárfülön (Zuboly!) át a botfülig sorakoztatja egyedeit a fülpanoptikum, s tudvalevően a süketségnek is van humora.

Fabó Kinga rímtelen, groteszk gondolatai verseinek *fülségét* érdekes, de érthető módon a *felség* teszi. Az alig megközelíthető vershős, a tartózkodó, elszigetelődő, magába forduló alakmás magányossága. A kötetnek címet adó vers ekként fejeződik be: “...Nőies nőt elvből nem hívok meg/ Férfiakat sem. Hozzájuk/ én megyek// De nekik is csak a füleim kellenek/ És a szájak? Be nem állnak/ És a fülem? A fülem, az néma/ Csak a fülbevalómat cserélem néha./ A fületem, azt nem hagyom.” (Irodalomtanárok, figyelem! A *szinesztézia* stílusalakzatának tanításához egyedülálló szemléltető eszköz a *néma fül* jelzős szerkezete!)

“Kínos, hogy megint én vagyok” – talán ez a kötet kulcssora. Kész a paradoxon: az Én makacsul őrzi magát,

“a fület, azt nem hagyja”, ám egyben roskadozik is attól, hogy Ő – ő. Nyilvánvaló, hogy a válságállapot tükrözésének az egyik legnyomatékosabb helyen, a kötetzárásban is meg kell villannia: “...És most/ megint válságban a lelkem./ Már megint nem// jól csinálom./ Már megint egy kis válság. Mondjam így/ *baleset?* Megesik/ A tizenegyedik/ vagyok a tizből.”

A lélek válságban lehet. Válságban van, talán mindig, de legalábbis *megint*. A fül nincs válságban. A fül nem a lélek tükre. A fül néma.

Jó vershallás kell ahhoz, hogy ennek a száraz, közlő, prózai lírának a szépségeire fogékonyak lehessünk. Éppen a szárazságra, a közlő attitűdre, a prózaiságra. Mindenfajta klasszikus vers dekompozíciójából komponálódik a szakaszokra osztottság helyett töredezettséget mutató költészet, melyben külön figyelmet érdemelne a női elem jelenléte, hol “magasztaló”, hol “ironizáló” közelítése. A legszebb szöveg is “női”. A címe *Egérke* (Örkény? Macskajáték?...), de Marilyn Monroe-ról “szól”. “M. M.-et különben azért

szeretem, mert nem tudott aludni, mert öngyilkos lett, és mert nem lett gyereke. Őt nem lehetett birtokolni... Halálával kapcsolatban sok mendemonda kering. Szeretném hinni, hogy öngyilkos lett. Hogy miért? Mert olyan szőke volt."

A vers "válságát" a Széphalom téli újdonságai önmagukban is híven jelezhetik. Tolnai Ottó a tőle szokatlannul élettelen *Versek könyve* címet adta (vagy hagyta adni, szerkesztője által) új gyűjteményének, holott az nemcsak verseket, hanem színpadi szövegeket, füzéres kompozíciókat is tartalmaz, általában is legfőljebb versetelen versek vannak benne (ám azok pompásak). *Kemenczky Judit Az AMERIKAI VERSEK* kötetcímben szintén szükségesnek látta – ráadásul nagybetűvel – kiugratni a műfaji meghatározást. Ilyenkor újfent gyanakszunk: már nem olyan időket élünk, hogy az új versek tényleg újjak és versek lennének. Valóban, Kemenczky is olyan képszerű, tipografizált, matematizált művet, a szövegszerkesztők korának talányos gyermekét hozta létre,

aki már nem a hagyományos verslábakon tipeg. Térben – periferikusan is – látó szem kell az olvasáshoz, és kompjúteragy. Vagy más szóval: kémiai úton kell lebontanunk a nagyobb anyagstruktúrákat, hogy eljussunk az elemi közlésekig, amelyek változatos vegyértékekkel kötődnek egymáshoz.

BORBÉLY SZILÁRD könyvének bevezetéseként utaltam a két tekintélyesebb pályatárs (általam másutt már leírni próbált) kötetekre. Borbély munkájának előlről TÖRTÉNET, hátulról A BÁBU ARCA a címe. Vagy fordítva. Mivel két irányból két műfajra nyílik, ezzel jelezve, hogy pillanatnyilag egyikre sem nyílik igazán. Innen történet – tehát *ellenevidens* módon esszéket, elemzéseket, poétikai vizsgálódásokat, ars poeticát sorakoztat. Onnan "a bábu arca" – tehát vallomásos, versszerű valóságreflexiókkal lep meg. A vers itt is tüntetően mondja, hogy ő vers. A *Változatok ugyanarra* ciklus több rokon címszerkezettel, címsorozatokkal él (*Királyok hajdani kertje...*, *Királyok alkonyi kertje... stb.*), de mindegyik-

ről tudatja azt is "pótlólag", hogy milyen vers, s hogy föltétlenül vers (az említett két-tő például "kezdetvers" és "lehullóvers").

Ezt a fajta elvont (ám világosan érthető), sokak szerint posztmodern, líriatlan lírát sokan művelik. Hirtelen Kántor Zsoltot, esetleg Babics Imrét említhetjük, akik hasonlóképp döntögetik ki a hagyományos költészet falait, hogy azután nosztalgikusan elüldögéljenek a szétgörgött romokon, és filozofikus fejtegetésben, rejtett s rejlő sorokban bontsák ki a világvégi világ botrányos szépségét. Valamennyiükre jellemző, hogy teljes tárgyilagossággal, hideg rajzolótűvel vésnék a vonalakat, ha a versábra csak a lendületes szókapcsolatoktól, a szokatlan dinamikától is nem hevülne át. Irodalmunk gazdagodása, hogy a rengeteg kaptafa-szonett, ismételt forma, variált költői textus mellett ezek a rébuszos, de tartalmas "bábuarcok" is felbukkantak.

Jellegetes – a matematikával és a nyelvméletekkel érintkező – szövege Borbélynak a *Fenyőfaiskola*. "A fenyő fa. Zöld fa. Örökzöld fa.

A fenyőfa örökzöld fa. A fenyő a szavak között fa” – kezdi, és hasonló ritmusú, gondolatvezetésű húsz sornyi folytatás után jut el a következtetésig: “A fenyő a végtelenben örökzöld. Az örökzöld fenyőben minden szín zöld. A zöld színben a fenyő fa. A fenyőben örök a fa. A fa fenyő.” *A fenyő fa – a fa fenyő.* – Ez a képlete a műnek. Látszólag totális átalakulás a lényegre, kijelentése egy előző kijelentés ellenkezőjének. Másrészt ugyanannak a mondása, egy korábbi állítás önmaga lényegével való nyomatékosítása. Két véglet egyesítése. Végpontok helyett középpont, lényegi mag. Ami a levezetésben helyet kap, az szűkíthető és bővíthető is egyben. Az mellékesebb, mert az csak maga a világ.

HORVÁTH TERI színművésznőt nem foglalkoztatták modern poétikák, nem töprengett a memoárirás mai divatján, szabályszerűségein és szabálytalanságain, midőn a FÉNYBEN ÉS ÁRNYÉKBAN vallomásait, emlékezéseit, színészportréit fogalmazta. Olyan lelkülettel írt, ahogyan imádkozik az em-

ber. A fohász nem csupán kérlelő vagy köszönő Valakihez-szólás, Istenhez-szólás, hanem átgondolása megtörtént vagy megtörténhető dolgoknak, számvetés, rendcsinálás a léleekben, intellektuális és érzelmi együttlét a távollévőkkel, az örökre eltávozottakkal. (Véletlenül derült ki, hogy Horváth Teri tényleg hajnalban, egyedül, kerti csendben írta tele az árkusokat.)

Patetikus emelkedettség jellemzi a *Nagy elődeim* fejezetet, Jászai Mari, Tókes Anna, Jávor Pál, Bihari József, Kiss Manyi és mások arcképével. Hullámzó színvonalú emlékezések ezek, ahogy hullámszik a kötet egésze is, mégis megragad az őszinteség, az ösztönösen szép fogalmazás, a lelki nemesség. A *Kortársaimról – névvel és név nélkül* ciklus azoknak sem szeretne bánatot okozni, akik a naplóírónak akár életreszóló bánatot okoztak. A *Kulisszák mögött* a legeredetibb, tán mert ide csupa picinyke tollpróba került. Igazi novella – szokványos “nem tudok rivaldafény nélkül élni” befejezésétől eltekintve a *Senki*. A legszebb

írásmű kissé odébb, visszább van: ez a *Mai mese*. Ezt író nő írta, meg a színház írta.

Tóth László TUDÓSÍTÁS EGY ORSZÁG ELVESZTÉSÉRŐL címmel csehszlovákiai magyar elbeszélők műveit válogatta antológiába, 1919 és 1989 dátumhatáraival. Kik és mely országot veszítették el? Jöhetne a talányos részkérdésekre bizonytalan részválasz, magyarok, szlovákok, aztán szlovákok, magyarok vélekedése, igen-je és nem-je, föl-váltva és együtt... Annyi nem kétséges, hogy az “elvesztett” ország: Csehszlovákia. Ez a szó, meg a *csehszlovákiai* jelző szembeszökően sokszor szerepel a szövegben. *Grendel Lajostól* a nevezetes *Csehszlovákiai magyar novellát* publikálták újra, *Soóky László* “A csehszlovákiai magyar szerzőt” lépteti föl *A dzsungel törvényei* első mondatában, hogy azután ez a kallódó középkorú férfiú néhány üveg grúz konyakért mindenre kapható legyen. Egy e pillanatban még létező ország neve önmagában is dinoszaurusszá (Dunaszaurusszá) válik a lapokon. Kipusztuló jelenségé.

Némileg meglepő módon az irónia, a groteszk erősebb hang, mint a tragikum, főleg a könyv második, a mához közelebb eső felében. Az első két nagy fejezet (*Áll a bál; Hajnal előtt*) komorabb hangvételű, hagyományosabb szövegezésű, archaikusabb stílusú. A nyitó írás, *Márai Sándortól* a tudathasadtan önsokszorozó *Sokan vagyok* furcsa félrímmel látszik kötödni Sánta Ferenc

Sokan voltunkjának jóval későbbi drámájához. Rengeteg a fölfedezés: Magyarországon ma már kevesen ismerhetik Tichy Kálmán, Tichy Lajos, Bányai Pál, Sellyei József, Neubauer Pál és társaik nevét. Talán Nátoilyáné Jaczkó Olga, Szombathy Viktor és Egri Viktor ittléte állíthatja meg szemünk futását. Az *Üzenet a partról*, mely az 1945 utáni időszak kisepikai körképét

fogja össze, *Gál Sándortól Talamon Alfonzig* egyenletesen-emelkedően értékes, az összmagyar literatúrába szervesen belekötődő novellisztikával ajándékoz meg.

Ez az antológia folytatás: a *Szélén az országútnak* című lírai gyűjtemény ikerkötete. A Széphalom Könyvműhely terveiből és következetességéből is megsejtet valamit, hogy harmadik tomosz is készülendő: hetvenöt év csehszlovákiai magyar esszéírásának seregszemléje.

Gaal József: Masoch lyra II. (tus, aerográfia)

Kalmár István: A függőleges útján (filctoll)